

PRIMERJALNA KNJIŽEVNOST IN DRUŽBOSLOVNE VEDE

RAZPRAVE

Peter V. Zima

Fakulteta za kulturne vede, Celovec

Avtor primerja različne primerjalne znanosti – primerjalno književnost, sociologijo, politiko – da bi pokazal, da lahko interdisciplinarni dialog o problemih primerjanja prinese nove uvide. Izhodišče razprave je poseben značaj primerjalne književnosti, povezan z multikulturnimi in večjezičnimi konteksti, ki so jih – doslej – komparativni družboslovni znanstveniki manj raziskovali. Drugi del članka se ukvarja z različnimi tipi primerjanja v literaturi, politiki in sociologiji. Avtor domneva, da bi se literarni teoretiki lahko več naučili o kompleksnosti primerjanja, če bi upoštevali horizontalne in vertikalne, analoške in kontrastivne pristope, razvite v družboslovnih vedah. V zadnjem delu očrta primerjalno književnost, utemeljeno na sociologiji teksta ali socio-semiotiki.

Comparative Literature and Social Sciences. The author relates different comparative sciences – Comparative Literature, Sociology, Politics – to one another in order to show that an interdisciplinary dialogue concerning problems of comparison may yield new insights. The starting point is the specific character of Comparative Literature geared towards multicultural and multilingual contexts which – so far – have been less explored by comparative social scientists. The second part of the article deals with different types of comparison in literature, politics and sociology. The author suggests that literary theorists may learn more about the complexity of comparison by taking into account the horizontal and vertical, the analogic and contrastive approaches developed in the social sciences. In the last part, he maps out a Comparative Literature founded on a sociology of texts or a socio-semiotic.

Primerjalni literarni vedi ni nikoli primanjkovalo tem. Z razširitvijo njene področja na filozofijo *kot histoire des idées* ali *history of ideas* v francoskem in angleškem jezikovnem prostoru ali na »vzajemno osvetlitev različnih umetnosti« v smislu Oskarja Walzla, se je že kaj kmalu pokazala nevarnost, da bo njen obseg narasel preko vseh meja. Današnji komparativist se – daleč od tega, da bi bil te nevarnosti rešen, in s še

svežim spominom na ideološko-kritične in recepcijsko-teoretične študije 70. in 80. let – sooča z novimi temami, kot so »kulturološka primerjava«, »mediji« ali »postkolonialne književnosti«.

Na dlani je, da mora literarna komparativistika, ki podleže eklektični skušnjavi »pokrivanja« vseh teh tematskih področij, spričo prekomerne širitve propasti. To je najbrž eden od razlogov, ki so komparativiste v zadnjih letih privedli do oblikovanja precej enostranskih predlogov, kako zaježiti preko vseh meja naraščajoče predmetno področje svoje discipline. Medtem ko se nekateri med njimi zavzemajo za primerjalno vedo o medijih in umetnosti (Heusden/Jongeneel 1993, 231), si drugi prizadevajo, da bi se komparativistika zlila s kulturologijo in prevodoslovjem (Bassnett 1993, 161). Tukaj pravzaprav ne gre za zaježitev, temveč za nadaljnjo marginalizacijo literature v času, ki ji vseskozi izstavlja dokazila o njeni marginalnosti (prim. Gamper, v: Griesheimer/Prinz 1991, 107–108).

Vprašanje, ki se v tej zvezi zastavlja, se glasi: mar ne bi bilo spričo institucionalne osamitve filologij, ki so z literaturo vred odrinjene na rob kulturnega dogajanja, bolj smiselno in pošteno, ko bi primerjalno literarno vedo preprosto nadomestili s sociologijo kulture, s semiotiko ali z medijsko znanostjo? Odgovor, ki je izhodišče pričujočega razmisleka, se glasi: nikakor.

Ta zavrnitev je spodbujena s tezo, da naj bo literarna komparativistika nedvoumno definirana kot literarna veda, saj je le disciplina z jasno začrtanim predmetnim področjem zmožna razviti ustrezne teorije in metode in jih v dialogu z ostalimi disciplinami tudi konkretizirati in preverjati.

Namesto da nadaljuje z brezplodnimi razpravami o razširitvi ali dopolnitvi svojega delovnega področja, naj si primerjalna literarna veda raje prikljče v spomin, kako je bilo v času njenega nastanka, ko se je (predvsem v Franciji) razvijala vzporedno s filozofijo in družboslovnimi vedami. E. Durkheimovo povabilo Gustavu Lansonu, naj s predavanjem o temi »L'Histoire littéraire et la sociologie« (1904) nastopi na École des Hautes Études, je imelo v tistih časih simboličen pomen, ki bi ga bilo moč danes aktualizirati v družboslovnem kontekstu.

Le primerjalna literarna veda, ki išče stik z minulimi in sodobnimi družboslovnimi razpravami, se lahko namreč nada, da bo razvila teoretično dinamiko, s katero bo postala zanimiva za sogovornike v družboslovnih vedah. K takšnim sogovornikom sodijo zlasti druge primerjalne vede, ki jih je filologija doslej komajda upoštevala: primerjalna sociologija, semiotika, politologija, ekonomska veda in pravna znanost. Te vede, njihovi problemi in njihovi predlogi, kako probleme rešiti, lahko literarni komparativistiki ponudijo marsikaj poučnega. Hkrati pa lahko v posameznih primerih tudi ona sama družboslovju pomaga pri reševanju aktualnih problemov in pri prepoznavanju novih.

Specifičnost literarne komparativistike: medkulturnost in jezikovne povezave

Primerjava z drugimi primerjalnimi vedami, kot sta na denimo sociologija ali politologija, pokaže dve posebnosti literarne komparativistike: oprava ima vseskozi z medkulturnimi in z jezikovnimi povezavami.

Medkulturnost ima sicer pomembno vlogo tudi v družboslovnih vedah, ni pa njihovo osrednje obeležje. Primerjalna politologija lahko denimo proučuje institucije znotraj istega kulturnega območja: »Po zgledu diferenciacije med predsedniškimi in parlamentarnimi sistemi razlikujemo med južnonemškimi in severnonemškimi občinskimi statuti kot skrajnima nasprotjema.« (Naßmacher 1991, 43). Tudi v primerjalni ustavnopravni vedi so običajne primerjave med britanskim in avstralskim ustavnim pravom ali ustavnim pravom ZDA. Gre torej za primerjave, ki ostajajo znotraj enega jezikovnega območja in kakršne literarni komparativist prepušča posameznim filologijam.

Na ta način stopa v ospredje naravnost primerjalne literarne vede k jeziku in jezikovnim pojavom. Vsak literarni znanstvenik (tudi germanist ali anglist) mora sicer imeti možnost, da literaturo poveže s slikarstvom, glasbo ali filmom – ko gre na primer za delo Aubreya V. Beardsleya ali za Alain Robbe-Grilletove *ciné-romans* –, vendar pa ima primerjalna literarna veda, podobno kot prevodoslovje, v prvi vrsti opravka z besedno umetnostjo.

Moti se, komur se zdi, da gre v tej zvezi za nesodobno ali celo konzervativno težnjo. Prav povezava med jezikom, kulturo in družbo, značilna za literarno komparativistiko, je namreč tisto, kar dela disciplino zanimivo za druge primerjalne vede.

Primerjalna filologija, ki dobro pozna prevajalske probleme in upošteva tudi raziskave primerjalnega in kontrastivnega jezikoslovja (prim. Gauger 2000), lahko primerjalne sociologe in politologe opozori na težave, izhajajoče denimo iz okoliščine, da francoske besede, kot je npr. »esprit«, ni mogoče v vsakem primeru prevajati z »duh« (prim. Leenhardt/Picht 1989) in da M. Webrova pridevnika »wertrational« in »zweckrational« v angleščini in francoščini tako rekoč nimata ekvivalentov (prim. Boudon 1979, 32–33).

Spričo tovrstnih spoznanj se zastavlja vprašanje, ali je mogoče nemške prevode Bourdiejevih ali Baudrillardovih del brez pomislekov brati kot ekvivalente izvirnih besedil. Mar ne opažamo tukaj podobnih odstopanj kot pri književnosti? Na pomirjevalen odgovor družboslovca, češ da je prevod »približno točen«, bi se lahko filolog odzval z nadležnim vprašanjem, ali kolega morda le ne bi želel vedeti, za kaj natančno gre? Kaj se namreč zgodi, ko prevajalka Lyotardov glagol »totaliser« prevede s »tolerirati« (prim. Lyotard 1987, 30)?

Pomembneje od pogosto obravnavanega vprašanja o ustreznosti izvirnika in prevoda se zdi komplementarno vprašanje, ki si ga za sociologijo zainteresiran literarni znanstvenik zastavlja o družbenih, kulturnih in jezikovnih okoliščinah nastanka teorij. Gre za vprašanje, ki – v nasprotju z mnenjem nekaterih kritikov – nikakor ne presega področja primerjalne literarne vede. Kajti literarni komparativist, ki jemlje svoj *métier* z vso resnostjo, ne želi izvedeti le, čemu se nemška romantika ukvarja z drugačnimi temami kot francoska ali angleška, temveč želi v kontekstu premisliti svoj lastni teoretični diskurz in izvedeti tudi, čemu angleška ali francoska literarna veda načenjata drugačne teme in probleme kot nemška: denimo *histoire des idées* ali *history of ideas*. Prepoznati bo želel

vpliv pozitivizma na francosko *littérature comparée* in sledi hermenevtike v nemški primerjalni literarni vedi (prim. Zima 1992, 1. pogl.). Opisati in pojasniti bo želel jezikovne in kulturne okoliščine nastanka različnih teorij.

Na ta način se literarni komparativist približuje dovetnemu družboslovcu, ki želi vedeti, čemu se v Franciji odvijajo drugačne politološke in sociološke razprave kot v Nemčiji ali na Nizozemskem. Zakaj Luhmannova sistemska teorija doslej na drugem bregu Rena ni naletela na plodna tla? Zakaj je v Nemčiji sprejeto predvsem Bourdieuevo delo, na pa Tourrainova sociologija družbenega delovanja? Ta vprašanja ne zadevajo le »receptije« besedil, temveč tudi strukturo družbenih in jezikovnih situacij, ki odločajo o tem, ali bo do »receptije« sploh prišlo.

Tudi literarni znanstvenik, ki se odloči, da ne bo zapuščal področja svoje discipline, bo zaželen sogovornik v razpravi s primerjalnim sociologom ali politologom. Kajti njegov poskus, da bi svojo teorijo osvetlil v družbeno-kulturnem in jezikovnem kontekstu, bo vznemirljiv za vsakega družboslovca, ki o kulturni, jezikovni in ideološki pogojenosti svoje lastne teorije premišlja z namenom, da bi v kontekstu bolje razumel njemu tujo teorijo.

Tipi primerjave: podobnosti in razlike v sociologiji, politologiji in literarni vedi

Premišljanja o kulturni in jezikovni pogojenosti svojih diskurzov se ne učijo le družboslovci od predstavnikov primerjalne literarne vede; primerjalne metode družboslovcev bodo koristile tudi literarnim komparativistom.

Seveda ni vsak sociološki in politološki koncept primerna podlaga medkulturnih in medjezikovnih primerjav literarnovednega tipa. Sociolog, kot je npr. Luhmann, denimo vnaprej izključuje medkulturno perspektivo s svojim zavzemanjem za pojem *svetovne družbe*, ki ne dovoljuje delitev po nacionalnih ali regionalnih merilih:

Kljub očitnim globalnim povezavam v moderni družbi se sociologija izrecno upira težnjam, da bi ta globalni sistem priznala kot družbo. V sociologiji je – podobno kot v vsakdanji jezikovni rabi – povsem običajno govoriti o italijanski družbi, španski družbi itd., čeprav naj bi se v teoriji uporabi imen, kot sta Italija ali Španija, izogibali že iz metodoloških razlogov. Parsons je za naslov svoje knjige zelo premišljeno izbral formulacijo *The System of Modern Societies*. (Luhmann 1997, 158).

Ta formulacija prikriva dejstvo, da je Parsons resda govoril o družbi *tout court*, vendar pa je v mislih navsezadnje imel le severnoameriško. Luhmannova kritika sociološke jezikovne rabe spregleda, da obstajajo kljub globalni povezanosti sveta bistvene razlike med Kitajsko, ki je upravljana na način državnega kapitalizma, in Japonsko, ki deluje po načelih tržne ekonomije, med federalno Nemčijo in enovitima državama, kakršni sta Francija ali Švedska, – nadsocijalnim strukturam Evropske zveze navkljub.

Njegovi argumenti delujejo nepremišljeno in nerealistično, zlasti ker vsem uveljavljenim primerjalnim vedam – od primerjalne politologije in primerjalne ustavnopravne vede pa vse do primerjalne literarne vede – odreka pravico do obstoja. Nepredstavljivo je namreč, da se predstavniki teh disciplin odrečejo pojmom kot so »Nemčija«, »Rusija«, »ZDA« ali »nemška oz. ruska ustava/književnost«, ne da bi se hkrati odpovedali samim sebi.

Na vso srečo pa predstavniki primerjalnega družboslovja doslej še niso resno razmišljali o tem, da bi Luhmannove nasvete upoštevali. Še vedno uporabljajo – prav kakor literarni komparativisti – oznake za regionalne in nacionalne enote, saj se zavedajo nesmiselnosti primerjave, če so (kot pri Luhmannu) vse posebnosti izbrisane. Primerjalni pogled velja namreč tistemu, kar je posebno: odklonom v ujemanju in obratno.

Na tej ravni so predstavniki primerjalne politologije in sociologi vpejali možnosti in tipe primerjav, ki se prekrivajo s primerjalnimi praktiki literarnih znanstvenikov, hkrati pa jih v interdisciplinarnem smislu tudi konkretizirajo. Vsi primeri, o katerih bo govor v nadaljevanju, temeljijo na spoznanju, da je mogoče s pomočjo novih klasifikacij objekte družboslovnega raziskovanja konstruirati na drugačen način. Vseskozi gre za konstrukcije objektov, ne pa opise v smislu realizma ali »življenjskosti«.

Če primerjamo posamezne komparativistike (politologijo, sociologijo in literarno vedo) med seboj, se izkristalizirajo naslednji pojmovni pari, ki označujejo skupno šest možnih primerjav: a) *horizontalno - vertikalno*; b) *podobno - nasprotno*; c) *tipološko - razvojno*. Te možnosti se nikakor ne izključujejo, temveč se v praksi prekrivajo, saj lahko npr. horizontalne in vertikalne primerjave vzpostavimo tako v smislu ugotavljanja podobnosti, kot tudi nasprotij, tako v tipološkem, kot tudi v razvojnem pogledu. Tipološke in razvojne primerjave imajo lahko spet pretežno horizontalen (ahistoričen) ali pa vertikalni (historičen) značaj, lahko so usmerjene predvsem k odkrivanju analogije (podobnosti) ali kontrasta – ali pa podobnosti in razlike upoštevajo v enaki meri. Hiltrud Naßmacher je prvi primerjalni par – *horizontalno - vertikalno* – obravnavala v povezavi s političnimi sistemi kot zgodovinskimi pojavi in ugotovila, da tovrstna primerjava omogoča »bolj dinamično izvedbo analize in natančnejše sledenje stvarnemu vplivu nekaterih dogodkov« (Naßmacher 1991, 35–36). Da bi ponazorila svojo hipotezo, se ravna po načelu vertikalnosti oz. nasprotij in pokaže, da nekateri dejavniki, ki v federalni Nemčiji učinkujejo kot »omejitve reform« ali kot »blokade reform« – npr. »permanenca deželno-zborskih volitev z zvezno-republiškim poudarkom« – odpadejo v enotno državo organizirani Švedski ali v Veliki Britaniji.

Podobno (vendar brez sklicevanja na primerjalne metode) argumentira Gerhart Hoffmeister, ki krivdo za pojav virulentnega nacionalizma v nekem posebnem obdobju nemške romantike po revoluciji leta 1789 pripiše odsotnosti nacionalne države:

Medtem ko je nemška zgodnja romantika prenesla »revolucijo na področje književnosti« (...), so bili svobodnjaški ideali v domoljubni romantiki heidelberške, berlinske in dresdenske skupine pod pritiskom političnih dogodkov v navezavi na Burka prikrojeni zahtevi po nemški nacionalni državi. (Hoffmeister 1987, 20).

Na sečišču sociologije, politologije in literarne vede se nahaja tudi ugotovitev, da se v skandinavskih deželah in na Nizozemskem spričo odsotnosti revolucionarnih gibanj niso mogle razviti avantgardne smeri v smislu francoskega nadrealizma ali ruskega futurizma. Nizozemsko gibanje *De Stijl* je imelo zato bolj prosvetljevalen kot revolucionaren značaj (prim. Segers 1987, 118; Oerlemans 1966, 248–261).

Horizontalno - vertikalni primerjalni par postavlja v ospredje dve možnosti zgodovinske primerjave: po eni strani gre za »posnetek trenutnega stanja«, ki pokaže podobnosti in razlike, po drugi strani pa so to ujemanja in odkloni v *razvoju* dveh ali več družbenih, političnih ali literarnih pojavov. Tukaj se pokaže, da ta primerjalni par tako rekoč *in nuce* vsebuje druga dva kot alternativni konstrukcijski možnosti in kot komplementarna vidika primerjave.

Kajti evropske avantgarde je (v njihovih vzajemnih odnosih) mogoče konstruirati tudi na popolnoma drugačen način: namreč v okviru *analoško - kontrastivnega* modela. Primarni cilj tega modela ni zgodovinski kontekst kot »posnetek trenutnega stanja«, pa tudi ne opis razvoja, temveč definicija pojavov, kot sta »romantika« ali »avantgarda«. Upošteval naj bi kompleksnost in protislovnost predmeta in razkrival tako podobnosti, kot tudi razlike.

V tem kontekstu se evropska avantgarda v svoji celovitosti pokaže kot splet podobnosti in razlik. Medtem ko je podobnosti mogoče najti predvsem na estetsko-poetičnem področju, so razlike vidne pretežno na družbeni in politični ravni.

Avantgardna gibanja, kot so dadaizem, nadrealizem, vorticism, pa tudi ruski in italijanski futurizem, ne glede na svojo izjemno raznolikost zavračajo klasične in romantične oblikovne pristope in predstave o harmoničnosti; v skrajnih primerih (*avtomatizem zapisovanja, transmentalni jezik*) razgrajujejo sintakso, včasih pa (Breton, Hlebnikov) vpeljujejo »infantilno«, fragmentarno perspektivo. Tako rekoč vse avantgarde (vključno s češkim poetizmom) skušajo preseči razkorak med umetnostjo in življenjem, odklanjajo pa kontemplativen odnos do umetniškega dela v muzejih in galerijah (Breton, Marinetti, Teige).

Kljub tem skupnim estetsko-slogovnim značilnostim, na podlagi katerih lahko govorimo o »evropski avantgardi« (prim. Strutz/Zima 1987), so na politični ravni razlike precejšnje. Medtem ko je anglo-ameriški vorticism vseboval elemente z nedvomno fašistoidnim predznakom (Wyndham Lewis) in se je Marinettijev futurizem naposled zlil s fašističnim gibanjem, so se francoski nadrealisti, češki poetisti in ruski futuristi – številnim nespornostim, nasprotjem in sporom navkljub – vedno znova solidarizirali z marksizmom in KP. V zadnjem času je bilo mogoče prepričljivo pokazati, da so med dadaizmom in anarhizmom v nemškem jezikovnem prostoru obstajale politične sorodnosti. (prim. van den Berg 1999). Sklenemo lahko z ugotovitvijo, da je avantgarda – vsaj tendenčno – sorazmerno homogena na estetsko-slogovnem področju, da pa je nasprotno na področju politike skrajno heterogena. Heterogenost je tesno povezana z različnimi nacionalnimi kulturami, pojmovanimi v smislu političnih sistemov.

Kako zelo so podobnosti in razlike odvisne od nacionalnega kulturnega konteksta, razkriva študija sociologa Richarda Müncha, ki se ukvarja z intelektualno kulturo dialoga v Franciji in Angliji od 17. stoletja dalje. Medtem ko je v Franciji v središču kulture družabnega pogovora literarni salon, v katerem ima vodilno vlogo dama, se angleški *exchange of ideas* odvija v londonskih klubih. O teh »središčih intelektualne razprave« pravi Münch: »Njihova posebnost je v tem, da ne povezujejo s pisatelji le filozofov, temveč tudi politike, trgovce in intelektualce. To so klubi gentlemanov.« (Münch, 1986, 1993, 564–565). V tem družbeno-zgodovinskem kontekstu bi lahko bržkone pojasnili dejstvo, da mondeno družbo, kakršno še okoli leta 1900 prikazuje Marcel Proust, obvladuje salonska dama (Mme Verdurin), medtem ko v gledališču Oscarja Wilda tovrstna osrednja vloga ne pripade niti enemu od ženskih likov. Načini konverzacije, ki jih posnemata in parodirata Proust in Wilde, kljub temu kažejo presenetljive podobnosti.

Korelacija med analogijo in kontrastom, kakršno opažamo v argumentaciji Richarda Müncha, ima pomembno vlogo tudi v primerjalni politologiji. Literarnoznanstvenemu vprašanju, čemu so nekatere avantgarde ubrale fašistično, druge pa marksistično ali anarhistično pot, ustreza tukaj vprašanje o tem, čemu je demokracija preživela v industrijskih državah, kot so Velika Britanija, Švedska ali Francija, propadla pa v Italiji in Nemčiji. To vprašanje je bilo zastavljeno v projektu »Medvojno obdobje« z Berg-Schlosserjevim komentarjem: »Ključna odvisna spremenljivka je bila preživetje ali propad demokratičnih sistemov.« (Berg-Schlosser 2000, 104). Tako v literarni vedi kot v politologiji gre za določanje spremenljivk, ki prispevajo k pojasnitvi različnih reakcij na družbeno krizo (»razpad demokracije«, »fašistična usmeritev«, »marksistična usmeritev«). Berg-Schlosser v tej zvezi pripomni: »Na ta način lahko sistematično določimo ujemanja in kontraste, ki omogočajo opredelitev skupnih ali divergentnih ključnih spremenljivk, medtem ko preostale ostajajo konstantne ('nadzorovane')«. (Berg-Schlosser 1997, 77).

Povezave s horizontalno - vertikalno primerjavo ni težko vzpostaviti: medtem ko s skupnimi ključnimi spremenljivkami (estetsko militantni značaj avantgard) pojasnjujemo zgodovinske konvergence, lahko odgovornost za razhajanja na vertikalni osi pripišemo divergentnim ključnim spremenljivkam (različne gospodarske in politične situacije v Nemčiji, Franciji, Rusiji ali Italiji). Vseskozi je v ospredju vprašanje, na kakšen način naj bo konstruirana primerjava, da privede do določenih spoznanj.

Tako bi si denimo želeli izvedeti, kakšen pomen je imel vpliv italijanskega fašizma na nastanek nacionalsocializma in na razpad Weimarske demokracije – in vzporedno k temu, kakšno vlogo je imel italijanski futurizem kot »proto-avantgarda« pri nastanku drugih evropskih avantgard. Kot ena od konstrukcijskih različic pride v tem primeru do veljave tretji – *tipološko - razvojni* – primerjalni par. Tukaj se zastavlja vprašanje o možnosti (idealno)tipične opredelitve avantgarde, demokracije ali »avtoritarne sistema« (prim. Hartmann 1997, 31). Na horizontalni ali na vertikalni ravni se na komplementaren način sprašujemo o političnem ali o estetskem vplivu.

Tako bi lahko denimo avantgardistični manifest konstruirali kot družbeni in jezikovni tip: kot *militantno, programatično* in *prepričevalno* besedilo, ki nastane v predrevolucionarni ali revolucionarni situaciji. Na tej ravni bi bilo mogoče manifeste češkega poetizma po eni strani pojmovati kot politično-estetske tipe besedil, ki pričajo o (navidezno) revolucionarni situaciji medvojnega obdobja, po drugi strani pa bi jih lahko v razvojnem smislu povezali z vplivi Apollinaira, futurizma in francoskega nadrealizma. »Pesništvo, z Marinettijem osvobojeno spon sintakse in interpretacije, je v Apollinairovih ideogramih prevzelo optično, grafično obliko«. (Teige 1995, 306).

Podobno bi lahko demokratične ustave po eni stani konstruirali kot tipe, v katerih kljub značilnim odklonom prevladujejo posamezne značilnosti, po drugi strani pa v razvojnem pogledu kot dokumente, katerih nastanek je povezan z zgodovinskimi vplivi. Kanadsko ustavo, ki je nastala neposredno po British North America Act iz leta 1867, bi lahko na tej ravni opisali tako z zgodovinsko-razvojnega, kot tudi s tipološkega stališča, namreč kot tip demokratično-federalistične ustave. Z ozirom na drugi primerjali par (podobno - nasprotno) bi bili tukaj zanimivi federalistični odkloni od (nenapisane) britanske različice.

Na vprašanje, čemu v britansko-kanadskem primeru vpliv ni vzajemen in čemu v Združenem kraljestvu (v teku *devolution*) ne pride do federalizacije po kanadskem zgledu, najde Peter Häberle prepričljiv odgovor: »Tudi nasprotje, zavračanje recepcij, diferenco je mogoče pogosto pojasniti na kulturni ravni, saj so razlike med pravnimi sistemi in njihovimi kulturnimi okolji prevelike in so »uvozi« priporočljivi le pogojno«. (Häberle 1982, 34).

Ta razlaga nima veljave le na pravno-političnem, temveč tudi na literarnem področju: ni naključje, da se je v Srbiji, ki je med prvo svetovno vojno in v medvojnem obdobju sodila k najtesnejšim zaveznicam Francije, kot avantgardistično gibanje uveljavil nadrealizem, ne pa denimo italijanski futurizem ali pa (geografsko bližji, morda ne dovolj oddaljeni!) avstrijsko-nemški ekspresionizem. Marko Ristić, ob Vucu, Jovanoviću in Matiću eden uglednejših predstavnikov srbskega nadrealizma, je bil hkrati srbski veleposlanik v Parizu ...

Sociološka podlaga (literarne) komparativistike: problematike, družbeno-jezikovne situacije, sociolekti in diskurzi

Vprašanje, ki si ga o recepciji ali o odsotnosti recepcije pravnih ali ustavnih norm zastavlja Häberle, vodi k temeljnemu vprašanju o družbenem in jezikovnem kontekstu produkcije in recepcije besedil. Pri tem seveda ne gre le za literarna, temveč tudi za politična, pravna, ekonomska in znanstvena besedila. O *besedilih* je tukaj govor zato, ker za neverbalne znakovne sisteme, kot je slikarstvo, tako na horizontalni kot tudi na vertikalni (zgodovinski) osi veljajo drugačne zakonitosti (prim. Francastel 1970, 12, Lyotard 1971, 18–19, Pächt 1977, 249).

Dejstvo, da neko literarno, filozofsko ali znanstveno besedilo naleti na plodna tla v drugi kulturi ali v drugem jeziku, je povezano s celotno družbeno in jezikovno situacijo neke dežele, ki se iz desetletja v desetletje spreminja. To situacijo bi lahko opisali tudi kot *problematiko*, kjer določene skupine in organizacije s svojimi ideologijami delujejo v okviru nenehno spreminjajočih se institucij. Ideologije so kolektivni jeziki ali *sociolekti*, ki v *družbeno-jezikovni situaciji* odločajo o tem, kaj je aktualno in kaj ne, kaj je mogoče reči in o čem še ni oz. o čem ni več mogoče govoriti. Iz vsakega sociolektu se lahko razvije poljubno število diskurzov v smislu konkretnih govorov, ki so značilni za problematiko oziroma družbeno-jezikovno situacijo.

Dva stavka iz G. Bennovega »Pozdrava Marinettiju« (1934) naj ponazorita, kaj imam v mislih:

Sredi časa otopelih, strahopetnih in preobloženih instinktov ste zahtevali in utemeljili umetnost, ki ni nasprotovala ognju bitk in napadu junakov. Vaš Manifest je učinkoval osupljivo, ko je izšel, danes učinkuje še osupljiveje, saj so vse vaše formulacije postale zgodovina. (Benn 1989, 492).

Ta stavka sta sestavni del diskurza, ki estetiko povezuje s politiko, izhaja pa iz sociolektu nacionalsocialistov, čigar sorodnost s sociolektom italijanskih fašistov pojasnjuje evforično recepcijo Marinettija v Nemčiji leta 1934. (V Bennovem pozdravnem govoru je beseda tudi o »firerju, ki ga vsi brez izjeme občudujemo«). (Benn 1989, 491).

O tem, da gre za diskurz, ki futuristično-fašistično semantiko povezuje z darvinističnim biologizmom nacionalsocialistov, priča neko drugo Bennovo besedilo iz leta 1933: »Nova država in intelektualci«. Tam beremo: »[Zgodovina] ne dopušča usklajevanja, temveč po kostanj v žerjavico pošilja predstavnika novega biološkega tipa, nobene druge metode nima, on je tukaj, zdaj deluj in trpi, vgrajuj idejo svoje generacije in svoje vrste v snov časa, ne umikaj se, deluj in trpi, kakor zapoveduje zakon življenja.« (Benn 1989, 460).

Ta stavek je zlasti zanimiv zato, ker ob tem, da zgornje izjave dopolnjuje na ideološki ravni, deloma razkriva tudi semantično-pripovedno strukturo in aktantski model diskurza. »Zgodovina« kot naročnica (*destinateur*, Greimas 1976, 62–64) ni podvržena zakonom demokracije, temveč biološkim zakonom »življenja« (naročnika v zadnji instanci). Aktantu - subjektu (»novemu biološkemu tipu«) poveri gradnjo »ideje« njegove »generacije« in njegove »vrste« (aktanta - objekta, Greimas).

Seveda so v letu 1933, pred »prevzemom oblasti«, sociolektom konservativcev, nacionalistov in nacionalsocialistov konkurirali jeziki številnih drugih skupin: tukaj najdemo liberalce, socialdemokrate, marksiste in anarhiste, prav kakor tudi avantgardistična gibanja. To situacijo povzame v enem stavku Max Horkheimer: »Ko je bil Hitler nato na oblasti, se je nešteto ljudi resnično nadejalo revolucije.« (Horkheimer 1970, 26).

Z današnje perspektive je za družbeno-jezikovno in politično situacijo v 30. letih značilno, da so domala vsi – avantgardisti, marksisti, komunisti in nacionalsocialisti – upali na radikalen preobrat na bolje in so, podobno kot Španci leta 1936, zavračali predloge zmernih rešitev.

Descolajeva jedrnata opazka o stanju španske družbe sredi 30. let dobro izraža to usodno polarizacijo: »En España ya no hay moderados.« (»V Španiji zmernežev ni več«). (Descola 1963, 385). To je eden od razlogov, ki so tako v Španiji kot tudi v Nemčiji privedli do »zloma« demokracije, kakršnega opisujejo Berg-Schlosser in številni zgodovinarji. Tako levi kot desni tabor sta pričakovala *neko* radikalno rešitev, ki je hkrati veljala za *odrešitev*.

V tej družbeni in jezikovni situaciji je avantgardistični manifest videti že kar kot »idealni tip« preroškega revolucionarnega sociolektu, ki – gledano s horizontalnega, ahistoričnega vidika – povezuje upe od skrajne levice do skrajne desnice in kaže, kako zelo se skrajnosti dotikajo.

Tako italijanski futurizem kot francoski nadrealizem se predstavljata kot poskusa osvoboditve človeka od starih, okostenelih oblik. Marinettijev »Taktilizem. Futuristični manifest« je hvalnica futurizmu kot radikalnemu prelomu z vsem starim: »Svetu je dal ustvarjalno, aktivno umetnost, odpor mladine do vsega zastarelega, povečevanje iznajdljive, nelogične, blazne ustvarjalnosti.« (Marinetti 1921, 1995, 219). »Izjava urada za nadrealistične raziskave (27. 1. 1925)« to dopolnjuje: »*Nadrealizem* ni nikakršno novo ali enostavnejše izrazno sredstvo, kaj šele metafizika poezije; je sredstvo popolne osvoboditve duha in vsega, kar mu je podobno.« (Aragon idr. 1925, 1995, 344). Oba primera programatično razglašata osvoboditev človeka od vseh podedovanih vzorcev mišljenja in delovanja. V tem pogledu sledi večina avantgardističnih manifestov svojemu zgledu iz 19. stoletja: Marxovemu in Engelsovemu *Manifestu komunistične stranke* iz leta 1848.

Toda medtem ko se nadrealisti in češki poetisti navezujejo na sociolekte in diskurze marksistov in komunistov, se lahko italijanski futuristi zlahka sklicujejo na diskurze fašizma, ki se pojmuje kot mišljenje nove dobe: »Il Fascismo, fenomeno esattamente mediterraneo, è appunto il fatto storico che apre la nuova epoca, la Terza Epoca della Civiltà umana.« (»Fašizem, ta scela mediteranski pojav, je vendar zgodovinski dogodek, ki uvaja Novo dobo, Tretjo dobo človeške civilizacije«). (Bontempelli 1926, v: Bordoni 1981, 74). Na tem mestu se pokaže, kako se v jezikovni situaciji medvojnega obdobja prepletajo politični in poetični diskurzi.

Tovrstna situacija tvori problematiko, ki se spreminja s političnimi dogodki, pojavom novih družbenih skupin in novih sociolektov. Kar je bilo v 20. in 30. letih še mogoče izreči in kar so razglašali nagovori in manifesti, postane – kakor pokaže razvoj G. Bennovega dela – po letu 1945 nepredstavljivo.

Ta problematika, kjer so diskurzi in sociolekti povezani na način prijateljske ali sovražne interakcije, tvori kontekst, ki je še zlasti primeren za vzpostavljanje horizontalnih in vertikalnih, analogičnih in kontrastnih, tipoloških in razvojnih primerjav. Ker gre vseskozi za komplementarne vidike primerjave in s tem za komplementarne konstrukcije objektov, je vrsta primerjave po eni strani odvisna od predmeta, pa drugi pa od spoznavnega interesa teoretičnega subjekta.

Tipološko je (avantgardistični) manifest mogoče konstruirati tako horizontalno – npr. kot pojav iz 20. let –, kot tudi vertikalno – denimo v pove-

zavi z revolucijami leta 1848 in diskurzi mladoheglovcev. V slednjem primeru se kaže kot v prihodnost usmerjeno besedilo, zgrajeno iz elementov polemičnega, preroškega, prepričevalnega in performativnega diskurza. Konstruiramo ga lahko tudi analoško - kontrastivno, s čimer postane razvidno, kako se manifesti italijanskih futuristov kljub podobnostim razlikujejo od manifestov francoskih nadrealistov in ruskih futuristov. Razlike bo pri tem mogoče pojasniti le v povezavi s politično sfero. Slednjič je tukaj tudi razvojno vprašanje o tem, kako so številni manifesti, proglašeni in programi vplivali drug na drugega. Na to vprašanje je moč odgovoriti le konkretno, ko predpostavimo tipološki kontekst, tj. predrevolucionarno družbeno-jezikovno situacijo, v kateri se je manifest kot tip besedila lahko pojavil.

Primaren ni vpliv, kot so domnevali še pozitivisti med francoskimi literarnimi znanstveniki, temveč družbeno pogojene tipološke afinitete, ki vplivanje šele omogočajo (prim. Žirmunskij, 1967, 1980, 84; Zima 1992).

Takšne afinitete imajo v primeru Oscarja Wilda in Huga von Hofmannsthal odločilno vlogo. Čeprav je Hofmannsthal poznal usodo in delo Oscarja Wilda in je o njem leta 1905 celo objavil članek, bi bilo bržkone brez pravega smisla, ko bi v Hofmannsthalovem delu iskali Wildove vplive ali pa celo skušali iz teh vplivov izpeljati nastanek in razvoj njegovega dela.

Primerjava med dramami Oscarja Wilda in Hofmannsthalovimi konverzacijskimi dramami se – spričo številnih podobnosti in odstopanj – sicer ponuja, vendar bi morala biti konstruirana na tipološki ravni, tj. v družbenem in jezikovnem kontekstu. Eno od možnih izhodišč je že omenjena sociologija kulture Richarda Müncha. Tako Wildove kot tudi Hofmannsthalove drame so namreč vpete v kulturo družabnih pogovorov, kakršni so se odvijali v salonih, kavarnah in klubih. To kulturo je ob prelomu stoletja obvladovala velika buržoazija in njena identifikacijska skupina – plemstvo. Pripadniki velike buržoazije in plemstva, ki se udeležujejo v »kulturnem polju« (Bourdieu), tvorijo razred ljudi z lagodnim življenjskim slogom, *leisure class*, kakor ga pojmuje Thorstein Veblen: gre za skupino privilegiranih zemljiških posestnikov, lastnikov delnic in obveznic, ki se nahajajo zunaj produkcijskega procesa in imajo na razpolago dovolj časa, da konverzacijo negujejo na način estetizirane rabe jezika. »My people sit in chairs and chatter«, je Oscar Wilde komentiral svoj roman *The Picture of Dorian Gray*. (Wilde, v: Shewan 1977, 154).

Ta stavek ima veljavo ne le v povezavi z Wildovimi, temveč tudi s Hofmannsthalovimi dramami. V obeh primerih gre namreč za konverzacijske drame, ki so nastale v podobnih družbeno-jezikovnih kontekstih: v družbenem okolju londonskega ali dunajskega *leisure class*, čigar pripadniki so udeleževanje nadomestili z besedovanjem, *vita activa* z *vita rhetorica*. V Wildovem in Hofmannsthalovem mondenem gledališču beseda dosledno nadomešča dejanje. Peter Szondi v zvezi z vlogo konverzacije v tovrstnem gledališču ugotavlja, da »nima subjektivnega izvora in ne objektivnega cilja: ne vodi naprej, ne prehaja v dejanje.« (Szondi 1969, 88). Drama torej ne upodablja preprosto pasivnosti neke družbene skupine, temveč to pasivnost tematizira, ko na medbesedilni ravni svetovljansko

konverzacijo v smislu sociolekt *leisure class* predela na mimetičen, parodističen in kritičen način (prim. Zima 1992, III. pogl.).

Na tipološki ravni se zdaj ponuja možnost, da Wildove in Hofmannsthalove drame preučimo z ozirom na podobnosti in razlike – ali pa, da v ospredje postavimo podobnosti in po tej poti mondene dramo označimo kot konverzacijsko in kot specifičen dramski tip. Tovrstni poskus tipološkega opisa na horizontalni osi lahko seveda preide v vertikalno-historično analizo, ki se posveča zgodovini mondene (dvorske) družbe in njenemu sociolektu, konverzaciji (prim. Zima, 2002).

Na tem mestu postane še enkrat razvidno, da se vsaka od tukaj komentiranih primerjav navsezadnje kaže kot način *konstrukcije* predmeta. Kajpada konstruiranje objekta ni odvisno le od »volje in predstavnosti moči« teoretika, temveč tudi od narave predmeta samega: medtem ko lahko tipološko primerjavo med R. Musilovim *Der Mann ohne Eigenschaften* in I. Svevovim *La coscienza di Zeno* vzpostavimo pretežno na horizontalni ravni, da bi na ta način prikazali tip modernističnega romana pozne moderne, pa primerjava Bretonovega in Marinettijevega dela ne bo mogla zaobiti vertikalno-historične komponente, tj. estetsko-političnega razvoja obeh avantgardnih *gibanj*.

Ta razmislek drži v nekoliko spremenjeni obliki tudi za primerjalno ustavno pravo: čeprav je načeloma mogoče dvoje ustav – denimo nemško in kanadsko – primerjati tipološko-horizontalno, pa nas nujnost, da jih pojasnimo v historično-političnem kontekstu, kmalu privede do vertikalne ravni.

Nasploh je najbrž postalo očitno, da pojmovanje primerjave kot kompleksne *konstrukcije* objekta onemogoča dogmatično obravnavo posameznih primerjalnih modusov (»razvojen«, »tipološki« itd.) in olajša *hevristično kombinacijo primerjalnih ravni*. Ta konstruktivistična zavest naj bi bila v literarni komparativistiki dopolnjena z družboslovno zavestjo, ki temelji na ideji, da v nekem družbenem in jezikovnem kontekstu ne nastajajo in interagirajo le literarna besedila, temveč tudi teoretični diskurzi, ki ta besedila tematizirajo.

Iz nemščine prevedel Dejan Kos

LITERATURA

- ARAGON, Louis idr.: „Erklärung der Büros für surrealistische Forschungen“ (27. 1. 1925), v: *Manifeste und Proklamationen der europäischen Avantgarde (1909–1938)*, (ur. W. Asholt, W. Fähnders), Stuttgart 1995, str. 344.
- BASSNETT, Susan: *Comparative Literature. A critical Introduction*, Oxford-Cambridge (Mass.) 1993.
- BENN, Gottfried: „Gruß an Marinetti“, v: isti, *Essays und Reden*, Frankfurt 1989, str. 491–494.
- BERG, Hubert van den: *Avantgarde und Anarchismus. Dada in Zürich und Berlin*, Heidelberg 1999.

- BERG-SCHLOSSER, Dirk: „Makro-qualitative vergleichende Methoden“, v: *Vergleichende Wissenschaften. Interdisziplinarität und Interkulturalität in den Komparatistiken*, (ur. P. V. Zima), Tübingen 2000, str. 95–117.
- BONTEMPELLI, Massimo: „Brief an Bottai“, v: *Fascismo e politica culturale. Arte, letteratura e ideologia in Critica fascista*, (ur. C. Bordonì), Bologna 1981, str. 72–76.
- BOUDON, Raymond: *La Logique du social*, Pariz 1979.
- DESCOLA, Jean: *Historia de España*, London-Toronto-Wellington 1963.
- FRANCASTEL, Pierre: *Etudes de sociologie de l'art*, Pariz 1970.
- GAMPER, Herbert: „'Keiner wagt mehr seine Person daran'. Zur Situation der Literaturwissenschaft nach vollendeter Marginalisierung der Literatur“, v: *Wozu Literaturwissenschaft?*, (ur. F. Griesheimer, A. Prinz), Tübingen 1991, str. 102–126.
- GAUGER, Hans-Martin: „Der Vergleich in der Sprachwissenschaft“, v: *Vergleichende Wissenschaften. Interdisziplinarität und Interkulturalität in den Komparatistiken*, (ur. P. V. Zima), Tübingen 2000, 149–169.
- GREIMAS, Algirdas J.: *Maupassant. Exercices pratiques*, Pariz 1976.
- HÄBERLE, Peter: *Verfassungslehre und Kulturwissenschaft*, Berlin 1982.
- HARTMANN, Jürgen: „Vergleichende Regierungslehre und Systemvergleich“, v: *Vergleichende Politikwissenschaft*, (ur. D. Berg-Schlosser, F. Müller-Rommel), Opladen 1997, str. 27–48.
- HEUSDEN, Barend van, JONGENEEL, Els: *Algemene literatuurwetenschap. Een theoretische inleiding*, Utrecht 1993.
- HOFFMEISTER, Gerhart: *Deutsche und europäische Romantik*, Stuttgart 1978.
- HORKHEIMER, Max: *Verwaltete Welt? Ein Gespräch*, Zürich 1970.
- LEENHARDT, Jacques, PICHT, Robert (ur.): *Esprit/Geist. 100 Schlüsselbegriffe für Deutsche und Franzosen*, München 1989.
- LYOTARD, Jean-François: *Discours, figure*, Pariz 1971.
- LYOTARD, Jean-François: *Postmoderne für Kinder. Briefe aus den Jahren 1982–1985*, Dunaj 1987.
- MARINETTI, Filippo Tommaso: „Der Taktilismus. Futuristisches Manifest“, v: *Manifeste und Proklamationen der europäischen Avantgarde (1909–1938)*, (ur. W. Asholt, W. Fähnders), Stuttgart-Weimar 1995, str. 219–223.
- NABMACHER, Hiltrud: *Vergleichende Politikforschung. Eine Einführung in Probleme und Methoden*, Opladen 1991.
- OERLEMANS, Jacobus Willem: *Autoriteit en vrijheid 1800–1914*, Assen 1966.
- PÄCHT, Otto: *Methodisches zur kunsthistorischen Praxis*, München 1977.
- SEGHERS, Rien T: „Avantgarde-Export von den Niederlanden nach Frankreich“, v: *Europäische Avantgarde*, (ur. P. V. Zima, J. Strutz), Frankfurt-Bern-Pariz 1987, str. 114–130.
- SHEWAN, Rodney: *Oscar Wilde. Art and Egotism*, London 1977.
- SZONDI, Peter: *Theorie des modernen Dramas*, Frankfurt 1969.
- TEIGE, Karel: „Malerei und Poesie“, v: *Manifeste und Proklamationen der europäischen Avantgarde (1909–1938)*, (ur. W. Asholt, W. Fähnders), Stuttgart-Weimar 1995, str. 306–307.
- ZIMA, Peter V.: *Komparatistik. Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft*, Tübingen 1992.
- ZIMA, Peter V.: *L'Ambivalence romanesque. Proust, Kafka, Musil*, Pariz 2002.
- ŽIRMUNSKIJ, Viktor: „Über das Fach Vergleichende Literaturwissenschaft“, v: *Vergleichende Literaturforschung in den sozialistischen Ländern 1963–1979*, (ur. G. R. Kaiser), Stuttgart 1980, str. 77–89.

■ COMPARATIVE LITERATURE AND SOCIAL SCIENCES

Key words: comparative literature / comparative literary science / sociology / semiotics / cultural studies / interdisciplinarity / multiculturalism

Although the object of Comparative Literature has been defined in many different ways so as to include "literature and the other arts", "postcolonial literatures" and even "culture" as a whole, the relationship between the different comparative sciences (law, sociology, politics, etc.) has so far been omitted. This regrettable gap is probably due to the fact that comparative literary critics have never been really interested in methodological questions. For them it seems to be more important to draw the boundaries of their discipline as generously as possible.

However, a sustained dialogue between Comparative Literature and comparative social sciences seems inevitable, if the methodological basis of comparison is to be broadened and strengthened at the same time.

1. The first section of this article deals with the methodological contributions of Comparative Literature to the dialogue mentioned above. The basic idea is that the literary discipline deals with multicultural and multilingual contexts and could therefore be of some help whenever intercultural problems and problems of translation occur. Political scientists, sociologists and lawyers are, after all, sporadically confronted with culturally specific meanings, divergent semantics and translation problems. They cannot afford to ignore Comparative Literature and translation studies altogether.

2. The second section brings about an inversion of perspectives. Instead of asking what the social sciences could learn from Comparative Literature, it asks how the latter could improve its methodology by observing sociological, political or legal comparisons. In this context, especially the analogic and contrastive, the vertical and the horizontal dimensions of comparisons in the social sciences seem to be relevant since they contribute to a better understanding of typological and genetic comparisons in Comparative Literature.

3. The third and last section examines the sociological underpinnings of a new type of Comparative Literature which defines itself as socio-semiotic. It takes seriously the formalist and structuralist idea that literature and society ought to be linked by language and language analysis.

November 2004